

ЧАСОВО-ПРОСТОРОВІ ПАРАМЕТРИ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ Ю. МУШКЕТИКА “ЯСА”

Павлюк Н. Л., аспірант

Державний заклад “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського”

У статті досліджуються особливості часово-просторової організації історичного роману Ю. Мушкетика “Яса”. Проаналізовано комплекс просторових (національний простір, хата, степ) та часових (ретроспекції, антиципації, віщування, нічний час, мить, вічність) координат, які визначають специфіку хронотопу твору Ю. Мушкетика “Яса”.

Ключові слова: хронотоп, хронотоп хати, ретроспекція, антиципація, мить, вічність, ніч.

Павлюк Н. Л. ВРЕМЕННО-ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ПАРАМЕТРЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА Ю. МУШКЕТИКА “ЯСА” / Государственное учреждение “Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского”, Украина.

В статье исследуются особенности временно-пространственной организации исторического романа Ю. Мушкетика “Яса”. Проанализирован комплекс пространственных (национальное пространство, дом, степь) и временных (ретроспекции, антиципации, предсказания, ночное время, миг, вечность) координат, которые определяют специфику хронотопа произведения Ю. Мушкетика “Яса”.

Ключевые слова: хронотоп, хронотоп дома, ретроспекция, антиципация, момент, вечность, ночь.

Pavlyuk N. L. THE TIME-SPACE OF PARAMETERS OF Y. MUSHKETYK'S HISTORICAL NOVEL “YASA” / State institution “Southern National Pedagogical University K. D. Ushinskiy”, Ukraine.

The features of time-spatial organization of Y. Mushketyk's historical novel “Yasa” is examined in the article. The complex of spatial (national space, house, step) and time (retrospectives, anticipation, divination, night-time, moment, eternity) coordinates, that define the timespace specific of Y. Mushketyk's novel “Yasa” are analyzed.

Key words: timespace, timespace of house, retrospection, anticipation, moment, eternity, night-time.

Цілісність будь-якого художнього твору досягається за допомогою часової та просторової взаємодії. Специфіка часово-просторової організації, яка є вагомим принципом творення письменником гармонійного художнього світу окремого твору, визначається авторським індивідуальним стилем та жанром, у якому працює наратор.

Г. Дзись обґрунтовує думку про те, що художній час та простір структурують будову твору, “...окреслюють стосунки між автором і персонажем, репрезентують проблему кута зору. Отже, концепція хронотопу здатна пояснити глибинні змістові пласти художнього тексту та є засобом авторського самовираження” [7, с. 125]. М. Гуменний стверджує, що “ці категорії використовуються для вираження особистих якостей і суспільної діяльності людини, для виявлення їх численних взаємозв'язків зі світом” [6, с. 42].

Для означення єдності часових та просторових координат у літературознавстві використовується термін “хронотоп”, введений у науковий обіг М. Бахтіним. “Хронотоп визначає художню єдність літературного твору в його відношенні до реальної дійсності” [3]. Дослідженню специфіки реалізації хронотопу в художній літературі присвячено низку наукових праць М. Бахтіна, Н. Копистянської, В. Топорова, Л. Целевича тощо.

Метою нашої розвідки є дослідження специфіки просторово-часової організації історичного роману Ю. Мушкетика “Яса”.

У центрі твору – історичні події трагічного періоду історії України – Руїни – однієї “...з найдраматичніших і найсумніших епох української історії: друга половина XVII століття, часи, що настали після смерті Богдана Хмельницького (у романі головним чином – середина 70-х років). Це була доба, позначена безперервною агресією зовнішніх ворогів – польських, татарських, турецьких поневолювачів, ...кривавими чварами та уособицями, хаосом орієнтацій і підданств...” [14, с. 152]. Перебіг історичних подій зумовив те, що просторовий діапазон роману не є цілісним. Розгортання подій твору автор зосереджує в декількох просторових координатах – в Україні (Правобережна та Лівобережна Україна, Запорізька Січ, місто Ладжин, Чигирин, Батури, села, хутори тощо), Кримському ханстві (місто Карачай, Бахчисарай), Москві (частково, через записи Дорофії Ружі), які з'єднуються безпосередньо за допомогою хронотопу дороги.

В образі України реалізується національний простір твору. З Україною у широкому значенні асоціюється образ хати. Автор створює своєрідну модель хати-України, де кожен має думати не лише про себе, задовольняючи тільки свої інтереси, але й про загальний добробут, про щастя всього народу. Для означення історичних обставин, які склалися на території рідного краю в період Руїни, коли велася жорстока боротьба за владу, лилася братська кров, а Україна втрачала свою силу, коли *“...не схилилися ні Самойлович, ні Дорошенко, як не схилилися раніше Виговський, Брюховецький і Хмельниченко”* [12, с. 136], автор у текст роману вводить притчу *“про батька, який залишив синам хату. Велику та світлу хату – на дві половини. Замість того, щоб порядкувати в ній ладком, сини виривали один одному чуби, хапали один одного за горлянки... І розсипали в бійці жар із печі, хата горить, але вони чубів не випускають”* [12, с. 136]. Центральною ідеєю притчі є заклик до єднання, до збереження нашого спільного дому – України. *“Бо ж мусимо бути всі яко єдине тіло. Хочемо, аби щезли чвари, бо ж шкода од того всім, аби поважали один одного в рівності”* [12, с. 383].

Характерною ознакою часо-простору роману “Яса” є те, що образ України подається через взаємопереплетіння трьох часових пластів: минулого, теперішнього та майбутнього. Минуле України постає у спогадах кошового отамана Івана Сірка, коли гетьманом був Богдан Хмельницький, а – зараз *“всі огулом гублять те, що здобував батько Хміль”* [12, с. 48], *“сьогодні розривають Україну чотири гетьмани. П’ятий, той же таки Хмельниченко, конає десь у турецькій темниці”* [12, с. 48]. Боляче дивитися отаманові на ріки братської крові, на непорозуміння гетьманів, які вп’ялися в Україну зубами, *“мов пси в паляницю, кожен прагне захопити чим більше, кожного змагає жадоба влади, жадоба багатств”* [12, с. 48]. Сірко не проєктує майбутнє України, єдине, про що мріє – цілісність рідного краю, об’єднаність території двох берегів Дніпра під однією булавою, незалежність Батьківщини від іноземного іга. Саме цій меті він і присвятив своє життя.

Важливим компонентом національного простору у творі постає степ з усім різноманіттям запахів та звуків, мінливістю у різні пори року. Степ – це безмежність простору, неосяжність, відкритість просторового діапазону. Степ, у першу чергу, асоціюється з волею, але, крім цього, на думку Л. Ромас, *“степ як природна стихія вміщує в собі можливість первозданної недоторканності, в якій набирається снаги козацтво, і безмежний простір для хліборобської праці, тому що криваві засіви козацькими головами обов’язково повинні змінитися на буяння щедрих ланів, бо доля в національному самоусвідомленні українця нерозривно поєднується з образом жита як незнищеного життя”* [15, с. 275].

Крім того, степ для одного із героїв історичного роману “Яса” – Мокія Сироватки – став своєрідним виявом дому, що підтверджує загальновідомий вираз: *порода – наш дім*. Тобто, безмежний степ у цьому випадку є обмеженим простором. К. Естес стверджує, що *“для деяких будинок – це ліс, пустеля, море. Насправді будинок – це голографічний малюнок. Він міститься у повному обсязі в самотньому дереві, в сиротливому кактусі на вітрині магазину, в спокійному плесі ставу. Якщо налаштувати очі душі, можна побачити будинок у різних місцях”* [18]. У творі степ концентрує у собі такі поняття, як *“затишок”, “цілісність”, “гармонію”, “почуття спокою”, незважаючи на постійну небезпеку: “Сироватка вріс у ці лози, у цей степ, у ці ковили, очерети, пропах ними наскрізь, був їхньою часткою, а вони його. Він любив степ”* [12, с. 199].

Слід зазначити, що у творі Ю. Мушкетика “Яса”, об’єктом зображення якого зазвичай є життя козаків, поняття дому набуває різноманітних варіацій: це степ, землянка, курінь, байрак тощо. Тобто, все те, що служить і своєрідним житлом, і захистом, і місцем перебування козаків. Так, для отамана Івана Сірка, який втратив родину, а разом із нею й віру в сімейне вогнище, яке символізує, у першу чергу, духовну єдність тих, хто його підтримує, своєрідною хатою стає курінь, у якому *“перед образами – непогасна лампадка. Пахло ладаном, свіжним хлібом, спокій і затишок огортали того, хто переступав поріг. Почуття затишку не руйнувала навіть густо розвішана на стінах зброя”* [12, с. 57]. *“Дім у системі символічно-екзистенційних вимірів буття людини в світі концентрує в собі все розмаїття значень, пов’язаних із сімейним життям, подружнім коханням, любов’ю батьків до дітей та дітей до батьків, спільною працею та життям у всіх його буденних та святкових виявах за стінами, що бережуть родинне тепло”* [10]. Саме таким спочатку був дім І. Сірка в Мерефії, який він неодноразово згадує: *“поселилися вони в рубленій хаті на горі, ставочок на той час уже почав обростати осокою, а по схилу трепетали на вітрі листячком молоденькі яблуньки”* [13, с. 309]. Але згодом, після втрати

синів, хата не те що перестала бути для нього цінністю, частиною його внутрішнього “я”, І. Сірко просто присвятив своє життя іншому – служінню та захисту рідного краю.

У романі “Яса” простором для втілення ідеї єдності, товаришкості, спільності виступає Січ, яка набуває ознак дому в широкому значенні цього слова. Не для одного козака саме Січ стала і своєрідним захистом, і місцем, де кожен з них знайшов своє “я”, своє призначення, родинне тепло великої козацької сім'ї. “Січ – мати...” [12, с. 168] – ось як символічно звучить у народній пісні, так називає її Лаврін Перехрест: Січ замінила йому рідну матір та домівку. Вона для запорожця стала не лише пристанищем, а значно більшим: “вона – його колиска і його хата. Січовий курінь – Лаврінова хата. Іншої домівки не знав. А десть же вона була. Звідкілясь почалося і його життя... і були в нього батько та мати..., рід, родина...” [12, с. 168]. Як бачимо, дім у Лавріна, як і у кожної людини, перш за все, асоціюється з родиною, родом, любов'ю, теплом. Тобто, хата – це своєрідне антропоцентричне буття з його моральними чеснотами. Г. Башляр зазначав, що “якби не дім, людина була б істотою нецілісною. Дім – це опора в непогодах і бурях життєвих” [4, с. 29]. Тобто, такою опорою, осередком тепла, почуття родинності стала не лише для Лавріна, але й багатьох козаків, Запорозька Січ.

Характерною особливістю “Яси” є те, що просторова характеристика образу хати має не лише конкретну реалізацію, але й набуває ознак вимріяного, ідеального простору. Тобто, для створення часо-простору роману “Яса” Ю. Мушкетик широко використовує художній прийом антиципації – “передбачення явищ, подій, що стосуються наступних мотивів, розвитку дії чи поведінки персонажів; це все те, що можна досягнути вперед через конкретні відчуття” [11, с. 49].

У більшості випадків письменник застосовує далекоглядну антиципацію, яка реалізується через мрії, бажання героїв щодо свого майбутнього. Тобто, це не передбачення моментів майбутнього, як такого, а його уявлення, ідеалізація. З психологічної точки зору, “...мрія – образ того, чого людина прагне, але не може досягти протягом певного часу. У своїх мріях людина випереджує реальний плин подій, уявляє здійсненим те, до чого прагне” [16, с. 168].

Так, Мокій Сироватка неодноразово замислюється над майбутнім свого сина Лавріна, який так і не дізнався, що старий запорожець – його рідний батько: “...вертається думкою до вимріяного обійстя. Й бачить сина заможним, господарем, а себе щасливим, обсіпаним онуками дідом. Виходять вони з Лавріном на лан, а той лан – їхній” [12, с. 207]. Як бачимо, думки-мрії Мокія спрямовані в майбутнє, є своєрідним бажанням щастя своїй дитині. Крім того, вище проаналізований епізод дещо перегукується із поезією Т. Шевченка “Сон (На панщині пшеницю жала...)”, у якій через сон подається мрія-прагнення матері кращої долі своєму синові: “І сниться їй той син Іван / І уродливий, і багатий, / Не одинокий, а жонатий / На вольній, бачиться, бо й сам / Уже не панський, а на волі; / Та на своїм веселім полі / Своєю таки пшеницю жнуть...” [17, с. 279].

Запорожець Лаврін Перехрест, замислюючись над своїм подальшим життям після зустрічі з коханою дівчиною Киліною, вирішив, що “...стане чумаком. Продасть шаблю, коня, купить пару волів, ще пару дасть йому Брус, і поїде він нехай і в небезпечну, зате грошовиту дорогу: в Крим по сіль. За двоє-трьох літ зачумакує власний статок” [12, с. 183]. Задумується над своїм майбутнім і Ждан Гук: “...по дорозі на Запоріжжя думав: засягне децицю грошей, вернеться в Батурині звитяжним козаком (заграє конем, це – насамперед), забере Парасочку, й поїдуть з нею на Слобожанщину...” [13, с. 355]. Про місце, яке може послужити останнім прихистком на схилі літ, думає і отаман Сірко: “втоптав стежку в цей байрак – кінь сюди вже йшов сам, без повода. Тут відпочивав душею, тут снував свої безконечні думи, тут намірявся дожити віку” [13, с. 314].

Як бачимо, герої роману мріють про те, чого їм найбільше не вистачало – щасливе сімейне життя, хату, спокій та затишок. Антиципаційні алюзії такого характеру мають певну просторову прив'язку – хата, подвір'я, байрак, – що, певною мірою, сприяє обмеженню художнього простору роману. Але ці ідеалізовані бажання, в силу тих чи інших причин, так і залишилися нереалізованими.

Варто зазначити, що ще однією особливістю творення художнього часу роману “Яса” є введення автором у канву твору віщувальних знаків різного характеру. На позначення таких елементів прогностичного спрямування І. Батраченко використовує термін “пралогічна антиципація”. На

Філологічні науки

думку вченого, “цей різновид антиципування базується на опосередкуванні ворожильними знаками-символічними засобами, спирається на містичні антиципаційні схеми і проявляється в спробах організувати антиципаційні процеси у формі ясновидіння, розпізнавання прикмет, здійснення мантичних процедур” [2].

У романі “Яса”, як і в давніх руських пам’ятках – “Повісті минулих літ” та “Слові о полку Ігоровім”, – які рясніють різноманітними знаменнями, віщування виконують функцію своєрідного застереження, передчуття чогось лихого, небезпеки, що чекає в майбутньому.

Більшість пророкувань аналізованого твору, які органічно вплітаються в канву роману, стосуються військового життя запорожців: походів, нападів, оборони тощо. Не у всіх випадках Ю. Мушкетик дає потрактування тому чи іншому віщому знакові. Цим він підштовхує читача до самостійних висновків, а таємниця знамення розкривається безпосередньо через контекст твору. Так, під час відступу людей до фортеці міста Ладижина під натиском татар якийсь “козак несамохить натягнув повіддя, кінь форкнув, спіткнувся, й Марко злякано зиркнув на товариша (Лавріна – Н.П.): – *Перехрестися... Кажуть, не на добро*” [12, с. 191]. Пророцтво насправді нічого доброго не віщувало, так як у ряді наступних епізодів автор змальовує напад татар на Ладижин і оборону міста городянами та запорожцями. Крім того, на нашу думку, це віщування має й певний символічний зміст: “спіткнувся” під час оборони Ладижина і Марко, зрадивши товариству, втікши вночі з оточеного ворогами міста.

Зловісне віщування-попередження отримали козаки напередодні Різдва: “...біля Дніпрових порогів бачили придивне диво: крижаний припай нижче Дніпрових порогів укрили тисячі тисяч ворон, криги не видно за ними, злетілися, либонь, з усього світу й летять далі, згрями й по одній, й усі падають на кригу... Хто їм подає знак...?” [13, с. 28]. Зазвичай, в основі віщувальних знамень лежать різноманітні символічні знаки. Щодо вищезазначеного передбачення, то негативне навантаження вже несе сама наявність лексеми “ворона” у ньому. Ворона “...в основному не обіцяє нічого доброго” [8]. Пророча мова віщування справдилася, коли турки підступно вночі напали на Запорозьку Січ.

У романі “Яса” присутні віщування не лише військового характеру, але й особистісного. Так, зокрема в долі Лавріна знамення виступають своєрідними провісниками майбутнього. Перед довгоочікуваною зустріччю з Киліяною його огортає незрозуміле передчуття, яке автор подає в образі сови, яка ніби попереджала про майбутнє нещастя. Взагалі, символічне значення образу сови подвійне: “сови... здаються людині мудрими завдяки своєму задумливому і мрійливому погляду, спрямованому всередину себе, а також завдяки своїй здатності бачити в темряві. <...> На противагу цьому в народних віруваннях сова і сич відіграють негативну роль через свій нічний спосіб життя (“світлобоязнь”), нелюдимість, безшумний політ і жалібні голоси” [8]. “*Майнула проти зір тінь і пропливла біля самих Лаврінових ніг – пролетіла степова сова. Нез’яснена тривога оповила Лаврінові груди. Він зрозумів: це вона дивилася на нього потайними очима, вона не давала спати. Серце щось віщувало – не тільки омріяну зустріч віщувало воно, а й щось незнане, невідоме*” [12, с. 167]. Передчуття справдилося – не судилося закоханим бути разом, батько Киліяни, Дорош Брус, відклав їхнє весілля.

Як бачимо, у романі знаки-попередження (більшість зооморфного характеру) використовуються як своєрідне передчуття майбутніх подій. Тобто, в антиципаційному ключі вони пророкують, у більшості випадків, лихо, невдачу, нещастя. Крім того, віщування характеризуються своєрідним ореолом таємничості, двоїстості, навіть, химерності того, що чекає попереду.

Помітною тенденцією просторово-часової організації історичного роману “Яса” є звернення письменника до нічного часу доби. Так, бінарна часова опозиція “ніч-день” з притаманними для неї атрибутами (місяць, зорі – сонце) повною мірою реалізується у творі, але важливе смислове навантаження має саме нічний час.

Семантичне поле поняття “ніч” досить широке: ніч концентрує в собі й індивідуальний стан людини, і все те, що пов’язано з демонічними віруваннями наших предків. Проте у творі Ю.Мушкетика часовий фон ночі, крім сприяння передачі внутрішнього стану героїв, має дещо інше функціональне навантаження. У романі часова координата ночі найчастіше використовується письменником для зображення вагомих кульмінаційних ситуацій, які переважно відбуваються вночі.

“Ніч не завжди сприймається лише як відсутність сонячного світла. Символічно вона пов’язана ще й з таємничою темрявою і материнським лоном, яке вкриває” [8]. В. Ванслов слушно зазначав, що ніч часто інтерпретується як “порятунок, укриття від непривабливого життя дня. Вона вуалює протиріччя світу, вносить в нього відсутню гармонію. Вночі спадають оманливі зовнішні покриви життя, зникає сліпуче світло, справжня ж сутність світу виступає в її неприкритій наготі” [5, с. 93]. У зв’язку з цим, нічний час виступає своєрідним захистом для козаків, сприяє реалізації різноманітних планів запорожців. Так, коли біля млинів неочікувано зав’язався бій з татарами, Ждана, Кайдана та інших козаків від загибелі “...порятувала ніч – на заході з’юрмилися хмари, сутінки оповили землю швидше, ніж татари приготувалися до налоги” [13, с. 362]. Під покровом ночі Лаврін та Кайдан рятуються втечею з оточеного татарами міста Ладижина: “Вузьким, звивистим кам’яним лазом Лаврін і Кайдан вилізли на наріжну башту. Гнані вітром, в небі пливли рвані хмари, схожий на розжарене велике чавунне ядро місяць то ховався за них, то виринав знову. <...> Темне небо, прямовисна стіна й чорна прірва” [12, с. 309].

Ніч – це також час кохання, вона бере під свій захист закоханих, приховуючи їхні почуття від інших. Ночі для закоханих минають дуже швидко, як декілька хвилин. Так, ніжні почуття охопили Лавріна та Киліяну: “...їх обох забрало в полон тремке хвилювання, й що довше вони отако стояли, то дужче воно наростало. Духмяно пахла ніч – степом, кінською збруєю” [12, с. 149]. Ця зустріч, ця ніч для героя роману “Яса” стала ключовою, “бо життя з тої ночі закрутило його, неначе ярмаркова карусель” [12, с. 155]. Саме з цього моменту Лаврін потрапляє у вир життєвих пригод.

Крім того, хронотоп ночі асоціюється і з чимось лихим, недобрим, безпосередньо у романі “Яса”, – зі зрадою. Так, під покровом ночі тікає з-під оточеного татарами Ладижина полковник Мурашко та побратим Лавріна – Марко. Момент зради товариству відчуває навіть природа: “ніч стояла холодна, імлиста. Небо затягло сірою повстю хмар, рідко-рідко, неначе прискалене око, зблимувала в холодній таловині зірка” [12, с. 257].

Як бачимо, ніч як часовий вимір набуває у романі “Яса” важливого значення. У творі це час, який поєднує в собі і захист, і ніжні почуття, і важкі роздуми, і хвилювання, і злочинство, і момент зради тощо. Для нічного часу доби характерною є ілюзія безкінечності у поєднанні з його швидкоплинністю.

Своєрідним часовим виміром у романі Ю. Мушкетика “Яса” виступає також мить. Мить, як така, не має певної часової тривалості, вона – ніби спалах, щось одиничне, разове, яке ніколи в житті більше не повториться. Але саме миттєвість, хвилиnnість є вирішальним моментом у багатьох ситуаціях, зображених письменником у творі. У романі принцип миттєвості, у більшості випадків, виконує функцію чергування подій: “Проте візир не встиг нічого сказати. В цю мить пролунав наглий тупіт, вершиник мчав з гори прямісінько до султана...” [12, с. 329]; “Лаврін натягнув титяву, хапав оком ціль і не міг ухопити. Врешті спіймав і в ту мить, коли опускав титяву, послизнувся на мокрій приболотній траві” [12, с. 324]. Реалізуючи цю функцію, мить, зазвичай, є вираженням теперішнього часу: “І в цю мить подумав, що треба покласти край людському розорові через Дорошенка” [13, с. 83]; “Та в цю мить хан перевів погляд у степ і побачив, що послані ним сеймени мчать назад” [13, с. 247]. Хоча інколи миттєвість має орієнтацію й на майбутнє: “ворог кожної наступної миті міг утнути щось несподіване” [13, с. 69].

У кульмінаційних, важливих ситуаціях мить виступає як своєрідна межа, бар’єр, який визначить здатність до зради та підсилить віру в перемогу: “здебільшого битву розпочинав перший. Найважливіше було влучити момент, коли напасти на ворога. Він, той момент, невловимий, незримий і неосяжний, його сповнює серце, сповнене нездоланої переконаності у вчасності моменту” [13, с. 235]. Крім того, від миті, єдиного моменту залежить, навіть, життя людини. Саме такою, невідвратною, стала хвилинка загибелі меншого сина отамана І. Сірка: “якби він наспів на мить раніше, устиг би відвести від сина той шабельний удар” [13, с. 311]. Як бачимо, автор фіксує миттєвість кожної ситуації, щоб не пропустити щось надзвичайно важливе.

Бінарною опозицією темпорального орієнтира миті у творі виступає вічність як щось нетлінне, безмежне, безкінечне. У романі “Яса” вічність реалізується через неосяжність степових просторів, клекіт річки, славу, звитягу, а також – пам’ять.

Так, отамана І. Сірка особливо приваблював Дніпро, захоплювала бистрина та безупинність течії, вир та звуки річки. І саме сидючи на Монастирській скелі, “...котра втиралася в поріг, високо зводилася над Дніпром” [13, с. 402], отаман поринав у свої думки, роздумував над життям: “...тут думки не мали припону й мчали шалено, тут вічність і мить сплелися воедино і вічність втрачала владу над миттю” [13, с. 402]. Як бачимо, вічність розкривається через миттєвість і саме мить допомагає досягнути її. Вічність, як особлива часова координата, у творі асоціюється із степом, його просторовою неосяжністю, його звуками, тишею та ароматами: “в степу панувала тиша. Тиша і безмежність. Вони тут вічні, як і цей степ” [13, с. 406]. Тож, часові параметри миті та вічності взаємовов’язані між собою: мить змушує замислюватися над вічним, а вічне неможливе без суми миттєвостей.

У сюжетну канву історичного роману Ю. Мушкетика “Яса” органічно вплітається й ретроспективне осмислення подій, що сприяє розширенню часовопросторових параметрів твору, адже, як зазначає М. Гуменний, “...дослідження прийому “пошуків минулого” неминуче має зв’язок з більш загальною проблемою – особливостями художнього часу в романі” [6, с. 44]. Ретроспекції, пригадування подій, колізій, що передують моментів фабули, використовуються письменником, у більшості випадків, для того, щоб заглибитися у внутрішній стан головних героїв, а також, щоб читач більше дізнався про життєві історії персонажів роману. На думку Л. Александрової, “ретроспекція – це художній прийом, який передбачає гальмування дії в одному часовому плані і перемикає розповіді в минулий час за допомогою монологу героя, невластиво-прямої мови, внутрішнього монологу, щоденникового запису, листа або безпосередньої авторської розповіді” [1, с. 105]. Так, для вищезазначеного роману характерне включення в сюжетну основу різноманітних спогадів героїв, авторського повіствання та снів ретроспективного характеру.

Специфіка історичної ретроспекції, за спостереженнями літературознавця Н. Копистянської, полягає в тому, що в ній “...проглядається концепція людини, конкретного суспільства, людства, того, що автор вважає вічним і тимчасовим, цінним і псевдоцінним” [9, с. 179]. З урахуванням цього принципу автор розповідає про минуле Сироватки, про те, як служив у пана Казановського, як почав навідуватися до далекої родички Маври, як переступили гріх: “потім, пізніше, він зрозумів, що Мавра не хотіла гріха, просто хотілося їй жартувати, хотілося потамувати бодай грою жіночу жагу, не сподівалася допустити крайньої межі” [12, с. 203], як залишився після Сироватки у Маври син Лаврін: “...спогадував власне панщинне життя, спогадував пана Казана-Казановського, й захлпало його власне серце, й затремтіли десь близько-близько від очей сльози” [13, с. 276].

Сповнені болу спогади й отамана І. Сірка, які стосуються його вислання в далекий Сибір гетьманом І. Самойловичем: “...гетьман на столі: вже гетьман і ще не гетьман – з молитовно зведеними вгору руками. Здавалося, Самойлович хоче вознестися на небо й не може. Це він наказав скрутити Сірка сирицею. Чимало часу минуло відтоді. <...> А кошовому все стояли в очу, не забувалися молитовно зведені вгору руки. То була нещира молитва, молитва за себе, супроти нього, Сірка, і таких, як він. Від того спомину в жилах клекотіла кров” [12, с. 78]. З цього моменту починається важка ворожнеча між І. Сірком та І. Самойловичем, з цієї хвилини зав’язався намертво ще один історичний вузол.

У ретроспективному ключі автор описує життєві історії Івана Сірка, Мокія Сироватки, Кирила Кайдана, Дороша Бруса тощо. Звичайно, вставки такого плану уповільнюють загальний плин подій роману, але вони дають змогу не тільки дізнатися про життя героїв у повному обсязі, але й прослідкувати еволюцію формування їх характерів.

У романі автор за допомогою ретроспекції зображає як віддалене минуле, так і події, які були не так уже й давно. Так, момент, коли Марко привів ворогів на хутір Бруса в романі автор зображує в такій часовій послідовності: спочатку Лаврін побачив, як турки везли полонену Киліяну, а потім автор як недавнє минуле подає епізод нападу та викрадення: “вони застали їх удома, й то зненацька. Навіть курти не зустріли їх гавкотом. <...> Турки кинулися в двір, стрибали з коней через вір’є, четверо налетіли на Бруса, що саме виносив із хліва гній, двос

кинулись у хату” [12, с. 326]. За допомогою такого принципу розташування подій автор намагається посилити психологічне навантаження моменту викрадення коханої Лавріна та зради товариша.

Характерною особливістю роману є те, що ретроспективне повернення самих героїв у минуле відбувається на асоціативному рівні: коли одна якась річ, дрібниця може викликати цілий згусток спогадів. У переважній більшості випадків це стосується згадування дитинства як часово-віддаленого минулого. Так, гетьманові І. Самойловичу спогади далекого дитинства навіюють різні запахи: *“десь приглушено голосила під молотком на бабці коса, полини над кручею пахли далеким дитинством і молодістю”* [12, с. 105-106]. Про дитячі роки нагадує і смак вишнівки з батьківської хати: *“пам’ятає, як восьмирічним хлопчиком добрав способу добутися до того трунку – вирізав очеретину й тягнув крізь неї солодку вишнівку, і доливав у бутлі води...”* [13, с. 148]. Зринають і у пам’яті Лавріна його дитячі роки: *“зелена груша, три курки, кіт – усе було його, і маленький ставочок на вигоні перед хатою, а на ньому гуси. Вони – не їхні, але й його. Бо вони – дитинство”* [13, с. 369]. Спогади дитинства викликають у героїв почуття ніжної ностальгії.

Перехід від актуального хронотопу до часового пласту минулого здійснюється письменником також через сонні візії. Так, отаману І. Сірку сниться-згадується похід під проводом Б. Хмельницького на шляхтянський табір, а Лаврін, перебуваючи в неволі, *“...бачив якусь видиво, а може, то було не видиво, а спомин. Йому привиділася стара хата на белерні, над хатою стара груша і в’яз”* [13, с. 368], привиділася мати, убоге життя.

На думку Н. Копистянської, “ретроспекція може виступати суцільним блоком, але можуть бути її дрібні вкраплення з внутрішньою хронологією...” [9, с. 180]. Для роману Ю. Мушкетика характерне поєднання цих двох способів введення ретроспекції. Так, інколи спогади своїх героїв автор вкраплює в діалоги, такі спомини виникають мимоволі, є хвилинним згадуванням минулого. Розмовляючи з Лавріном, отаман І. Сірко згадує про зустріч зі своєю майбутньою дружиною Софією: *“бігало по сусідству таке сопливе дівча. А я, було, приїду та запитую. чого, мовляв, не ростеш. А я собі й не гадки, що то їй було кривдно і що вона нишком закохалася в мене й молилася, щоб мене, дурного не вбило в якій веремії”* [12, с. 152], згадує і про татарку Арзу, яка врятувала його у хуртовину, про те, як *“вкипіла вона в мене... як куля в живе тіло. Чи я в неї...”* [12, с. 153]. Хоча найбільший ретроспективний блок подано наприкінці роману, у якому автор подає життєвий калейдоскоп подій Івана Сірка. Отаман безперестанку згадує своє життя, роздумує над ним, ніби підводить своєрідний підсумок пройденого життєвого шляху. Тут читач дізнається про всі деталі життя отамана: про домівку, дружину, загибель синів. Включення в канву роману ретроспекцій такого характеру допомагають Ю. Мушкетикові розкрити внутрішній світ героя, показати тісний взаємозв’язок між його минулим та теперішнім життям.

Як бачимо, в історичному романі Ю. Мушкетика “Яса” відсутня пряма хронологічна послідовність подій. Для нього характерне переплетіння часових пластів теперішнього, минулого та майбутнього. Основну увагу автор більше зосереджує на часових параметрах, які реалізуються через часові координати ночі, миті, вічності, знаки-попередження, антиципації та ретроспекції. Хоча місцем їх розгортання є неоднорідний простір, для окреслення якого автор використовує просторові координати України, Кримського ханства, Москви, різноманітних міст, сіл, хуторів, хати, степу тощо. Кожний часовий та просторовий орієнтир набуває, крім прямого, ще й символічного значення, та виконує певну функцію. Загалом, зміщення часових та просторових векторів сприяє розширенню хронотопу історичного роману Ю. Мушкетика “Яса”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова Л. Советский исторический роман / Лада Александрова. – К.: Высшая школа, 1987. – 159 с.
2. Батраченко І. Психологічні закономірності професіоналізації та інституалізації прагматичної антиципації. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/200912/psiholog/batr_2.htm

3. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Literat/baht_form/10.php
4. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства / Пер. с франц. Гастон Башляр. – М.: “Российская политическая энциклопедия”, 2004. – 376 с.
5. Ванслов В. Эстетика романтизму / Віктор Ванслов. – К.: Мистецтво, 1966. – 402 с.
6. Гуменний М. Поетика романного жанру Олеса Гончара: проблеми типологій: монографія / Микола Гуменний. – К.: Акцент, 2005. – 240 с.
7. Дзись Г. Специфіка хронотопу у жанрі прозової мініатюри: фрагментарність, мозаїчність, часопросторові зміщення / Галина Дзись // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: зб. наук. праць / Ред. кол. Я. О. Поліщук та ін. – Рівне: РДГУ, 2008. – Вип. XVIII. – С. 125-135.
8. Книга символів. – Режим доступа: <http://www.symbolsbook.ru/>
9. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія / Нона Копистянська. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.
10. Лівінська О. “До свого дому не пізно й опівночі, або Архетип дому в українській художній літературі” // Мультиверсум: Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2004. – № 44. – Режим доступа: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_44/Livinska.htm
11. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром’яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.
12. Мушкетик Ю. Яса: роман: Розд. 1-17 / Юрій Мушкетик. – Харків: Фоліо, 2006. – 415 с.
13. Мушкетик Ю. Яса: роман: Розд. 18-33 / Юрій Мушкетик. – Харків: Фоліо, 2006. – 415 с.
14. Новиченко Л. Три критики про роман Ю. Мушкетика “Яса” / Леонід Новиченко // Вітчизна. – 1988. – № 10. – С. 151-159.
15. Ромас Л. Сакральні топоси в історичній прозі Ю. Мушкетика (на матеріалі романів “Яса”, “На брата брат”, “Гетьманський скарб”, “Погоня”) / Людмила Ромас // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: наук. зб. – Донецьк, 2010. – Вип. 15. – С. 273-279.
16. Степанов О. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник / Олександр Степанов, Михайло Фіцула. – К.: Академвидав, 2006. – 520 с.
17. Шевченко Т. Повне збір. тв.: у 12-т т. – Т. 2: Поезія 1847-1861. / Редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2001. – 784 с.

УДК 821.161.2-97

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ ЗБІРКИ ЧУДЕС “ГОРА ПОЧАЇВСЬКА (1793 Р.)”

Питюр О. В., аспірант

Київський університет імені Б. Д. Грінченка

Стаття присвячена дослідженню особливостей жанрової структури збірки чудес “Гора Почаївська” як барокового твору, що об’єднує в собі елементи міраклі, молитви, літопису, акафісту та пісні.

Ключові слова: збірка чудес, молитва, образ Богородиці.

Питюр О. В. ОСОБЕННОСТИ ЖАНРА СБОРНИКА ЧУДЕС “ГОРА ПОЧАЕВСКАЯ” / Киевский университет имени Б. Д. Гринченко, Украина.